

nih razlika", odnosno sredstvo za dizajniranje grupnih i individualnih identiteta. Svojim istraživanjima i idejama ovaj autor skrenuo je pažnju na vezu između lokalnih i globalnih formi ukazujući da procesi globalizacije ne vode nužno ka potpunoj kulturnoj homogenizaciji. Za razliku od tradicionalne antropološke perspektive koja je bila okrenuta ustanovljenju prethodno postojećih razlika (*aprior-na autentičnost*), Miler se zalaže za shvatanje kulture kao procesa, kadre da proizvodi nove razlike u susretu sa modernošću (*aposteriorna autentičnost*). U vezi sa tim Erdei kao posebno značajnu ističe Milerovu formulaciju koncepta *alternativnih modernosti* kojom se ovaj autor udaljava od evrocentričnih univerzalističkih koncepcija modernosti. Iako "ranog" Milera kritikuje zbog neuvažavanja makro-ekonomske perspektive, autorka podvlači da on u kasnijim studijama poklanja značajnu pažnju problematizovanju globalne prirode savremenih ekonomskih procesa. No, Erdei se ne slaže sa njegovom tezom o domaćici kao globalnom diktatoru opravdano smatrajući da je pitanje odnosa moći i potrošnje mnogo složenije nego što ga je Miler predstavio.

Ardžun Apaduraj je poslednji autor čije su teorijske koncepcije predstavljene u ovoj knjizi. Za ovog autora potrošnja nije samo jedna od odlika društvenog stanja savremenosti, te neizostavna karika u proizvodnji lokalnosti, već i oblik rada koji "nije primarno usmeren na proizvodnju roba, već ka proizvodnji uslova za svesnost o okolnostima u kojima se kupovina odvija" (Erdei 2008: 325). Osim što je problematizovao strogu podvojenost između sveta ljudi i sveta stvari, Apaduraj je doveo u pitanje opoziciju između dara i robe kao jednu od najuvreženijih dihotomija u istoriji antropoloških izučavanja razmene. Ovaj autor stavlja naglasak na prikazivanje različitih stepena razmenjivosti

predmeta, ističući da pripadnost artefakta određenoj kategoriji determinišu pre svega njegove relacione karakteristike. Uvođenjem koncepta socijalne imaginacije Apaduraj je razvio Burdijeovu ideju socijalne reprodukcije. No, veliku ulogu koju je ovaj autor dodelio mašti i imaginaciji u kreaciji ličnih i grupnih identiteta pojedinaca Erdei ne smatra opravdanim. Slabost njegove teorijske koncepcije ona vidi i u ideji o transnacionalnim i transkulturnim tokovima (*skejpovima*), odnosno u njegovoj tezi o gubljenju važnosti stabilnih okvira identifikacije u savremenom svetu. Oslanjajući se na Imre Semana, Erdei smatra da koncepti granica, nacionalnih država i monadičnih kultura još uvek imaju eksplanatornu snagu.

I na kraju ovog uzbudljivog putovanja kroz antropološku teoriju o potrošnji ostajemo zapitani nad brojnim pitanjima. Da li je potrošnja smisaoni proces u kome su individue kreativne ili je ona za postmodernog potrošača najprikladnije sredstvo protiv dosade? Da li se identitet pojedinaca i grupa može graditi posredstvom stvari izloženih nestalnoj čudi mode? Da li predmetno obilje, kako to formuliše Mark Ože, "potvrđuje identitet ili dovodi do otuđenja" (Erdei 2008: 380)? Ova knjiga ubeđuje nas u neophodnost odgovora na ova i slična pitanja i stoga je preporučujem zainteresovanima za materijalnu kulturu i potrošnju.

Danijela Velimirović

Staša Babić, *Grci i drugi, Antička percepcija i percepcija antike, Clio, Beograd 2008, 174 str.*

Knjiga "Grci i drugi, Antička percepcija i percepcija antike" dr Staše Babić, vanrednog profesora na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, sačinjena je od osam poglavlja u koji-

ma autorka preispituje današnji odnos prema snazi i veličini antičke Grčke, ali ne kao proizvod dostignuća iz prošlosti, nego kao rezultat kasnijih čitanja i tumačenja. Antropološka vizura, kroz koju autorka posmatra antički svet, a koji je kao predmet proučavanja prevashodno pripao arheologiji, istoriji, istoriji umetnosti i klasičnim naukama, pruža mogućnost za bolje razumevanje okolnosti pod kojima su nastala ta naknadna "prevođenja", kao i za razumevanje razloga zbog kojih su konstruisana tumačenja, nastala u Zapadnoj Evropi XIX veka, imala toliko snažan uticaj. Shodno tome, studija nudi i odgovor na pitanje zbog čega pozicija koju neka savremena kultura zauzima u odnosu na klasičnu baštinu postaje ključna za određivanje njenog mesta u odnosu na evropsku tradiciju i kako je ta pozicija postala suštinska odrednica identiteta u modernom svetu.

Prvim poglavljem *Kolevka evropske civilizacije* autorka nas podseća na pređeni put od klime koja je vladala među istoričarima XIX veka i njihove težnje da se prikupljene činjenice "objektivno predstavljaju", sve do stanovišta da izučavanje istorije podrazumeva uspostavljanje relacije između prošlosti i sadašnjosti (s' tim da termin istorija ovde ne podrazumeva akademsku disciplinu, nego protok vremena i događaja). Učeći o prošlom svetu mi, zapravo, učimo o sopstvenim pretpostavkama i vrednosnim sudovima koje smo utkali u sliku o njemu, zbog čega autorka razdaljinu između prošlosti i sadašnjosti naziva produktivnim prostorom u kojem je moguće odgovoriti na pitanje – ko smo i kako smo dotle došli? Za svoju krajnju instancu Zapadna Evropa odabrala je upravo antički svet. Ideja o kolevci evropskih naroda proizvod je istorijskih okolnosti, koje započinju shvatanjima i senzibilitetom Johana Joakima Vinkelmanova, osamnaestovekovnog

pruskog istraživača koji, po mnogima, važi za osnivača akademskih disciplina istorije umetnosti i klasične arheologije, ali i za tvorca jednog posebnog metanarativa. Naime, njegova hronološka podela antičke grčke umetnosti, na osnovu preovlađujućeg stila, u kojoj za vrhunac biva proglašena Atina V veka stare ere, biva prenetu u sva kasnija razmišljanja o drevnoj Grčkoj. Tako sled od arhajskog, preko ranog i zrelog klasičnog, do helenističkog stila biva preuzet kao periodizacija ukupne grčke kulture, usled čega su u neposrednu vezu dovedena dostignuća ondašnjih umetnika sa političkim, moralnim i socijalnim aspektima.

Prihvatanje ovakve slike grčkog društva nastaje u vremenu burnih promena u Evropi kada nemačke grofovije nastoje da se odupru vojnoj, i svakoj drugoj, dominaciji moćnih država poput Francuske i Velike Britanije. Vinkelmanova interpretacija nudila je celovit i primamljiv narativ, na užem planu, dok na širem postaje ključni element nastupajućeg romantizma. Ipak, najveći i najdugoročniji uticaj na savremenu sliku o antičkoj Grčkoj ostvaren je zahvaljujući Vilhelmu fon Humboltu, pruskom ministru obrazovanja, s' početka XIX veka. Zadatak da podigne nacionalni moral i da kroz obrazovni program ponudi model za obnovu naroda, nakon poraza od Napoleonove vojske 1806. godine, ostvario je oslonivši se na Vinkelmanove ideje. Alternativu starijem ustrojstvu, baziranom na protestantskoj religijskoj doktrini, pronalazi u *Bildung-u* – izgradnji u duhu etike i političke odgovornosti, zasnovanim na izučavanju antike. Klasična starina tako postaje idealan model u kojem su stari Grci odbacili tradicionalnu religiju i otkrili racionalnu misao, nauku i demokratiju. Nemački sistem obrazovanja ubrzo stiže ogroman ugled, a njegovi uticaji prenose se i na sisteme drugih zapadnoevropskih zemalja što je dovelo do toga

da antičko nasleđe biva ugrađeno u znanja i predstave o moralu, politici, istoriji, književnosti, lepoti... i postane inspiracija donosiocima odluka u zajednicama koje su bitno uticale na formiranje moderne Evrope, a koja je ove uticaje širila dalje – na svoje kolonije.

Poglavljem "Lordovi, pukovnici i Atinjani" autorka u fokus uvodi realnost Grčke XVIII i XIX veka, u to vreme dela uzdrmanog Osmanskog carstva, bez mnogo preklapajućih tačaka sa slavjenim idealom. Ipak, ovo je tačno ono vreme kada engleski, francuski i nemački putnici kreću put Grčke, s ciljem da prikupe što veće umetničke zbirke, rukovođeni estetskim doživljajem, ali i političkim i ideološkim razlozima. Tako nastale muzejske zbirke do danas ne prestaju da budu predmet sporenja da li su umetnička dela sačuvana od sigurnog propadanja ili je to bila nezakonita i nemoralna pljačka.

Rat za nezavisnost, koji je otpočeo 1821. godine, na površinu donosi svu nespremnost zapadnoevropskih elita da savremenim Grcima priznaju bilo kakvo pravo na antičko nasleđe. Grci na koje su naišli ljubitelji helenskog duha proglašeni su za varvare, nezainteresovane neznalice, u svemu nedostojne prostora na kojem žive. U prilog nepobedivoj razlici između starih i ovih *drugih* Grka često je isticano njihovo poreklo od vizantijskih Slovena, čime je Zapadna Evropa postala jedini naslednik uzvišenog ideala. Autorka ističe da klasična Grčka, zapravo, biva *kolonijalizovana* maštom Zapadne Evrope, usled čega Evropa dobija odgovore na svoja goruća pitanja, a posebnu lekciju iz klasične starine prepoznaju u poduhvatu u koji su se upustili Grci početkom 7. veka stare ere tj. u arhajske kolonizacije koja je podrazumevala osnivanje grčkih naselja na obalama Mediterana i Crnog mora.

Poglavlje "*Kolonizacija i kolonijalizam – reči i značenja*" uvodi u sferu raz-

matranja termin *kolonija* koji se u izvornom značenju vezuje se za rimsku postaju na osvojenoj teritoriji, dok joj novo značenje daju nemački istraživači, početkom XIX veka, koji ovim latinskim terminom označavaju kulture antičke Grčke i Rima u "starom svetu" ili "starom veku". Taj "stari svet" obuhvata period od VIII veka stare ere do početka IV veka naše ere; dok u geografskom smislu "stari svet" pokriva i one oblasti u kojima su živeli narodi koji su bili u dodiru sa Grcima i Rimljanima. U ovako vremenski i prostorno široko shvaćenom kontekstu odigrava se proces, stručno nazvan, *arhajske kolonizacije* usled koje se javljaju manje ili više stalne naseobine duž sredozemnih i crnomorskih obala.

Usled promene perspektive koja se odigrala u humanističkim disciplinama, osamdesetih godina XX veka, došlo je do preispitivanja ključnih koncepata kojima su se istraživači koristili u proučavanju prošlosti, kao i načina njihovog formiranja. Arheolozi postaju zainteresovani za položaj posmatrača u odnosu na predmet istraživanja, a materijalna kultura biva izjednačena sa tekstom čime se čitanje/interpretacija tretira kao proces koji se odvija u sadašnjosti, a koji zavisi od savremenog konteksta. Na ovom mestu autorka nas ponovo vodi do koncepta kolonije, ali ovoga puta postavlja pitanje kolonija ili *apoikija*? Naselja koja su nastajala od 7. veka stare ere za naučnu javnost postala su grčke kolonije, ali u izvorima koji svedoče o tom periodu javlja se termin *apoikija* – "daleko od doma". Ipak, značenje koje je termin kolonija dobio u skorijoj istoriji biva u potpunosti uklopljen u vrednosti koje je prenosilo klasično obrazovanje, a naklonost prema klasičnoj starini postaje svojevrsni *kulturni kapital*. Poznavanje klasičnog nasleđa tako je postalo garancija superiornosti i predodređenosti za upravljanje

drugima, a autoritet i moć preneti su i daleko izvan zapadnoevropskih država – na evropske kolonije.

Slom kolonijalnog poretka otvorio je prostor za postavljanje novih pitanja. Prema interpretaciji Edvarda Saida, glavni instrument dominacije zapadnoevropskih zemalja nad njihovim prekomorskim posjedima počiva na stereotipima o drugim kulturama kao egzotičnim, teokratskim, statičnim i nesposobnim za dinamičan razvoj. Ovaj skup stereotipa Said označava kao *diskurs orijentalizma*, dok je, sa druge strane, stvorena slika jedinstvenog, dinamičnog i superiornog evropskog duha. Zahvaljujući tome, osnivanje rimskih kolonija poslužilo je kao primer dobre prakse, grčka reč biva zamenjena latinskom, a model grčke arhajske kolonizacije, koji je podrazumevala organizovani proces osvajanja novih tržišta, izvora sirovina i/ili obradive zemlje, izjednačava se, upotrebom istog termina, sa evropskim poduhvatima u XX veka.

Četvrto poglavlje "*Duh naroda*" bavi se konstruktom autentičnosti novonastalih nacionalnih država na tlu Evrope, koje su za njom posegnule u prošlost, kao i konstruktom superiornog grčkog duha. Ideja o grčkoj kulturi kao monolitnoj i uniformnoj bazirala se na uverenju da su svi Grci cenili slobodu i gajili živost duha koji ih je vodio u kolonizatorske poduhvate. "Stari Grci", na ovaj način, dobijaju idealizovanu sliku naroda izrazitog umetničkog, misaonog i političkog potencijala, čiji su članovi delili iste vrednosti i osećali podjednaku privrženost zajednici, ali i razvijenu svest o dubokom jazu između njih i suseda, čime *grčki duh* postaje neizostavni deo narativa o superiornosti zapadnoevropske kulture.

Autorka, dalje, obrazlaže tok razvoja značenja termina varvari, još jednog nasleđa koje je Evropa "dograbila". Termin

barbaros prvenstveno je označavao osobu koja ne govori grčki i nikada se nije koristio u množini. Promena u značenju odigrala se u 5. veku stare ere, u vreme kada su se stanovnici kopnene Grčke sukobili sa Persijancima, po mnogo čemu drugačijim od njih. Tada je prvi put sklopljen veliki vojni savez četrdesetak polisa, sa Atinom na čelu, a između ugroženih Grka, koji su se razlikovali i po jeziku i po običajima, razvio se osećaj pripadnosti i bliskosti, dok se u odnosu na *varvare* formirao jak osećaj različitosti. Pobeda nad moćnim persijskim protivnikom razvila je novu samosvest kod Grka, a termin *barbaros* širi se i na druge grčke podanike. Međutim, autorka nas još jednom podseća da se većina današnjih predstava o klasičnoj starini vezuje upravo za ovaj poratni period 5. veka stare ere. Pored ovog hronološkog ograničenja, suočavamo se sa još jednim, odnosno sa vezivanjem isključivo za Atinu kao jedinog reprezentata grčke kulture.

U petom poglavlju "Grci, varvari i arheolozi – karte kontakata" autorka posvećuje pažnju prostornom odnosu Grka i varvara, izdvajajući tri vizure iz kojih je moguće sagledavati prostor: kao arheološki, grčki i varvarski. Glavni cilj arheologije, do sredine XX veka bio je određivanje *kulturnih grupa* tj. skupova materijalne kulture koji se smatraju proizvodom određene društvene grupe. Na ovaj način, pojedinačna kultura biva definisana na području na kojem je uočena velika koncentracija određenog tipa predmeta. Međutim, promena paradigme arheologije koja se odigrava šezdesetih godina XX veka donosi drugačije tumačenje prostora, prema kojem se arheolozi procesnog opredeljenja oslanjaju na kulturnu ekologiju i pažnju usmeravaju ka ekonomskim strategijama grupa u prošlosti, zbog čega prostor vide kao skup resursa, dok se ponašanje ljudi objašnjava principom nji-

hove optimalne upotrebe. Procesna arheologija uvela je koncept *centra i periferije*, koji podrazumeva ideju *svetskog sistema* gde se događaji u bilo kom segmentu globalnog poretka, naročito oni ekonomske prirode, mogu objasniti uzajamnom zavisnošću svih sastavnih delova. Ipak, ono što se nije promenilo jeste praksa sagledavanja prostornog ponašanja ljudi u prošlosti iz vizure posmatrača. Crtanje karata podrazumeva svodenje složene stvarnosti na ograničen, obuhvatajući okvir, uz upotrebu veštačkih parametara koji su rezultat utvrđenog skupa pretpostavki. Mapa je svojevrstni reprezent odnosa moći, jer počiva na autoritetu kojim su određene te početne pretpostavke. Zbog toga je moguće pretpostaviti da su se kontakti između Grka i drugih naroda, odvijali na takav način da se radilo o kontaktima među grupama koje su gajile različit odnos prema prostoru, vremenu, strancima, ali i prema sopstvenoj pripadnosti zajednici, što nas dovodi do treće vizure tj. varvarske.

Poglavlje "*Evropa, Azija, Afrika...*" pored dominantnog obrasca i ideje o samorodnoj helenskoj kulturi, koja je podrazumevala zanemarivanje afričkih i semitskih korena grčke kulture, i pored dominantnog evrocentrizma u kojem je odnos prema vanevropskim narodima bio ništa drugo do rasistički i antisemitski, autorka nas upozna je i sa drugačijim čitanjem poruka iz drevne starine. Radi se, zapravo, o načinu na koji su kolonizovani narodi prepoznali pojedine motive kao značajne iz njihove vizure. Poruka je bila jasna, ubedljiva i bazirana na ideji da ako su jednom velike i moćne imperije iz prošlosti doživele slom, da će se to dogoditi i savremenom imperijalizmu. Ključni stereotip o evropskoj superiornosti, na ovaj način, biva preveden u poruku o propasti.

Razrađivanjem koncepata na kojima počivaju stereotipi o racionalnom i dina-

mičnom Zapadu i neracionalnom i usporenom Istoku, autorka poentira isticanjem okolnosti koju naziva gotovo paradoksalnom da je slika Grčke, na savremenom Zapadu, bila formirana prevažno iz estetskog doživljaja, tj. zahvaljujući umetnosti i lepoj književnosti, a da je "neracionalni" Istok taj koji se okrenuo naučnim saznanjima i koji je sačuvao i preneo dobar deo znanja renesansnim naučnicima Evrope.

Poglavlje *Erotika discipline* pokazuje da rodne uloge nisu skup univerzalnih pravila, nego su, kao i čitav niz drugih kulturnih normi, konstrukti nastali u određenom vremenu i na određenom prostoru. Autorka nas na ovom mestu vraća na uticaj Vinkelmanovih tekstova koji su pružili viziju o antičkoj Grčkoj kao o polju estetske, moralne i seksualne slobode u kojoj je prijateljstvo među muškarcima bilo uvažavano kao društvena i politička institucija. Zahvaljujući njegovim idejama razvile su se brojne neformalne socijalne mreže koje su se širile i učvršćivale bliskim muškim prijateljstvima, zajedničkim putovanjima i čestim prepiskama. Promena percepcije muškog prijateljstva menja se u XIX veku uvođenjem akademskih disciplina istorije, istorije umetnosti i arheologije koje su težile stvaranju naučno zasnovanih znanja. Burni izlivi nežnosti, poput onih u Vinkelmanovim radovima, prestaju da budu prihvatljivi za naučnu javnost, kada i "grčka ljubav" prestaje da bude prihvatljiva u širim društvenim krugovima. Emocionalna nadahnuća pripala su umetnicima i njihovoj publici, što je slike romantičnih prizora antičke Grčke učinilo veoma popularnim. Ipak, velika kolonijalna i imperijalna osvajanja, bazirana na uzoru koji je privlačio Evropljane još dugo nije izašao iz mode. Za to je bilo potrebno vreme, baš kao što je vreme bilo ključni faktor za ponovno uvođenje muške telesnosti u nauku. Autorka zaključuje

da su istraživači prošlosti omeđeni savremenim kontekstom, jednako koliko i vlastitim sposobnostima i znanjima.

Poglavlje *Na mostu* bavi se ulogom antičke Grčke u savremenoj srpskoj kulturi. Konstrukt antičke Grčke suočavao se sa činjenicom da se Grčka nalazi na teritoriji Balkana ili u takozvanoj "evropskoj Turskoj". Polazeći od stajališta Edvarda Saída da je polarizovana slika sveta, u kojoj su Zapad i Istok suštinski različite i nepomirljive celine, rezultat kulturnih stereotipa konstruisan kroz *diskurs orijentalizma*, Marija Todorova u naučnu javnost uvodi *diskurs balkanizma*, u kojem ne dominira suprotnost, nego dvosmislenost usled koje se Balkan doživljava kao raskršće tj. kao mesto na kojem se Istok i Zapad susreću, ali i razilaze. Još jedna od osobenosti koje važe za diskurs balkanizma je i sklonost stanovnika Balkana da razmišljaju na ovaj način.

Srodnost sa klasičnim uzorom bio je prihvaćen i u srpskoj kulturi kao neosporni dokaz razvijenosti i duhovnosti. Tako je Miloš Đurić, naglašavajući etičke vrednosti srpskog narodnog pesništva isticao njegovu duboku bliskost sa helenskim epovima. Istorija srpske književnosti, takođe, beleži helenske uzore kroz radove Jovana Sterije Popovića, Laze Kostića, Vojislava Ilića, Borislava Pekića... Razvoj akademskih institucija pruža sliku o posebnom mestu koje je imalo proučavanje antičke starine, dok se u srpskom obrazovnom sistemu osećao snažan nemački uticaj. Profesor Miloje Vasić bio je jedan od nastavljača tradicije koja je uspostavljena sa Vilkelmanom i pobornik ideje da je Grčka izvor na kojem počiva evropska kultura. U naporu da na tlu vlastite domovine potvrdi evropske korene, odustao je od svoje početne interpretacije i porekao datovanje koje je Vinču postavilo na arheološku kartu praistorijske Evrope. Ovaj postu-

pak profesora Vasića samo je jedan u nizu koji se uklapa u diskurs balkanizma.

Kraj studije vodi nas do vizantijskih slika na kojima se jasno vidi sva balkanska protivurečnost – dok vizantijsko nasleđe "kvari" percepciju zemlje koja neposredno i fizički baštini klasičnu grčku kulturu, sa druge strane kontinuitet starogrčkih tradicija u vizantijskoj kulturi srednjeg veka pruža mogućnost da se na Balkanu i u Srbiji govori o "*neposrednim i stvarnim vezama sa helenskim svetom*".

Ljubica Milosavljević

Mit kao ideologija i politika mita.

Povodom knjige Aleksandra Boškovića: *Mit, politika, ideologija – Ogledi iz komparativne antropologije*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2006, 183 str.

Religija, mitologija, ritual, ideologija, moć, politika, prezentacija, nauka, nacija – koliko samo tema za društvene delatnike različitih provenijencija sobom nose nabrojani pojmovi... i koliko se samo pitanja može otvoriti po svakom ponaosob. Iako na prvi pogled mogu da deluju kao odvojeni segmenti stvarnosti koja nas okružuje, najfascinantniji su upravo njihovi fino iznijansirani međudodnosi, prepleti i sukobi. Pozicirajući mit i politike njegove (re)interpretacije u centar svoje studije, Aleksandar Bošković predstavlja i diskutuje upravo brojne niti njihove povezanosti, tačnije, mehanizme međudeloovanja, nudeći, kako sam kaže, svojevrsnu "alternativnu političku antropologiju."

Imajući za cilj, dakle, da doprinese razjašnjavanju složenih međusobnih odnosa mita, politike i ideologije, Bošković je, međutim, pokrenuo i brojna pitanja vezana za politiku istraživanja, teorije i prezentacije u oblasti društvenih i humanističkih nauka – naročito antropologije.